

Близнюк К. Р.

ФОРМУВАННЯ СЕМАНТИКИ ЛЕКСЕМИ ПАТРІОТИЗМ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

У статті проаналізовано словникові дефініції лексем *patriotизм* в українській, *patriotism* в англійській і *patriotyzm* у польській мовах як назв центральних понять однойменних лексико-семантичних полів, а також визначено історичні й культурні фактори, що вплинули на формування семантики зазначених одиниць.

Ключові слова: лексема, сема, дефініція, етимологія, мовна картина світу.

Кожне людське покоління застає будь-яку мову такою, що вже перейшла в певний стан з певними формами, словозміною, лексикою і її семантикою. Утім, навіть протягом життя одного покоління мова не зупиняється у своєму розвитку, вона постійно змінюється, набуває нових форм і смислів, розвивається в одному й занепадає в чомусь іншому протягом усього періоду свого існування. Видатний німецький філософ Вільгельм фон Гумбольдт наголошував, що «мову слід розглядати не як мертвий продукт (Erzeugtes), а як процес творення (Erzeugung)» [1, с. 69], адже за своєю суттю мова є постійною і водночас у кожний момент змінною. Формою існування мови, на його думку, є розвиток. Мова – організм, який вічно себе породжує. Тому, досліджуючи мовну семантику, потрібно не лише враховувати наявні на певному синхронному зрізі існування мови компоненти значень, а й зважати на історію формування семантики відповідного слова та можливі шляхи її подальшого розвитку.

Метою статті є аналіз значення лексем *patriotизм* в українській, *patriotism* в англійській і *patriotyzm* у польській мовах як назв центральних понять однойменних лексико-семантичних полів із виявленням інтернаціональних і національно-специфічних семантичних компонентів.

З мети впливають такі **завдання**: дослідити етимологію лексем *patriotизм*, *patriotism* і *patriotyzm*, враховуючи історичні фактори, що могли вплинути на формування їхньої національно-специфічної семантики; проаналізувати сучасні словникові дефініції зазначених слів; виявити спільні й відмінні семи.

Значення, властиве слову на певному синхронному зрізі, завжди містить у собі відображення сучасних йому уявлень про поняття, об'єкт, ознаку, які це слово виражає. Водночас воно зберігає певну кількість незмінних протягом багатьох років компонентів, що забезпечують тяглість

семантики слова й розуміння однієї мови представниками різних поколінь. Тому, аналізуючи й порівнюючи семантику окремих слів чи цілих лексико-семантичних полів у різних мовах, лінгвісти звертають увагу не лише на сучасні компоненти значень, а й на історію виникнення та формування відповідних елементів. При цьому важливо враховувати інтралінгвістичні та екстралінгвістичні фактори, які могли впливати на виникнення й розвиток певних компонентів значення. У разі дослідження семантики суспільно-політичної лексики, до якої належать аналізовані слова *patriotизм*, *patriotism* і *patriotyzm*, найбільш визначальними факторами будуть історичні й культурні умови життя відповідних народів.

Семитомний «Етимологічний словник української мови» засвідчує, що слово *patriot*, найближче спільнокореневе до досліджуваного, пройшло такий шлях, перш ніж потрапило до української мови: «*Патріот*... – запозичене з французької мови; можливо, через німецьку; фр. patriote (> нім. Patriot) “патріот” виникло на підставі лат. patriōta “тс.”, яке походить від гр. πατριότης “земляк, співвітчизник”, утвореного від πατριος “батьківський, успадкований від батьків”, пов'язаного з πατήρ (род. в. πατρός) “батько”, спорідненим з лат. pater “тс.”» [2, с. 317].

Оксфордський словник англійської етимології відстежує аналогічні зв'язки й навіть пропонує століття, коли відповідне слово або його значення почало вживатися: «patriot compatriot XVI; (походить із французької мови) той, чиєю головною пристрастю є любов до власної країни XVII. – фр. patriote – п. лат. patriōta... patriotic XVII. – гр. patriōtikós. patriotism XVIII» [9, с. 340].

Обидва словники показують, що найближче до сучасного значення лексеми *patriot* сформувалося у французькій мові орієнтовно у XVI–XVII ст., а слово *patriotизм* починає вживатися у XVIII ст. Почуття патріотизму

могло бути притаманним людині як члену певної спільноти ще на ранніх етапах розвитку людства, коли важливо було розрізнити «своїх» і «чужих» та зберігати вірність і прихильність саме до членів своєї групи. Дж. Пламенац стверджує: «Патріотизм, або вірність спільноті, до якої хтось належить, існував протягом усього часу існування спільнот. Хоч це слово рідко коли вживалося до XVIII століття, саме явище є давнім і відомим під іншими назвами, як-от “любов до краю” або “вірність своєму власному народові”» [4, с. 484].

Утім, попри існування певних почуттів, лише у XVIII ст. відбулося остаточне однослівне мовне оформлення поняття, що передавало любов до рідного краю, в слові *патріотизм*. Поштовхом до цього була важлива історична подія – Велика французька революція, що відбулася у 1789–1799 рр. і проголошувала ідеали античних міст-полісів: рівність усіх громадян, відданість праву, активну громадянську позицію і палкий патріотизм. При цьому основою рівності всіх громадян, як і патріотизму, була належність до однієї нації. Але те, що французи називали своєю нацією, не було пов'язане зі спільністю походження. Це була політична нація, що складалася не лише з етнічних французів, а й з бретонців, провансальців, пікардійців, ельзасців та ін. У цей період французької історії *нація* стала синонімом *народу* як політичної спільноти, що існувала в межах певної держави і не виходила за ці межі. Тож бути вірним своїй нації означало вірність народові, що своєю чергою дорівнювало вірності державі. У такому значенні слово *нація* засвоїла й англійська мова. Тому в сучасному тлумаченні лексеми *patriotism* не згадуються окремо ці три поняття, адже для англомовної людини вони є тотожними.

Словник «Merriam-Webster's Collegiate Dictionary» (2005) пропонує таку дефініцію слова *patriotism*: «*love that people feel for their country: love for or devotion to one's country*» (любов, яку люди відчувають до своєї країни: любов до чи відданість своїй країні) [7, с. 909].

Натомість академічний «Словник української мови» в 11 томах описує патріотизм як «*любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви й подвиги*» [5, с. 97]. А в польському словнику «Nowy słownik języka polskiego» наведено таку дефініцію: «*miłość do ojczyzny własnego narodu, połączona z gotowością ponoszenia dla nich ofiar*» (любов до батьківщини, власного народу і готовність йти на жертви заради них) [8, с. 642].

Як бачимо, у тлумаченні слова *patriotism* в англійській мові функціонують лише комбінації

сем *'their' + 'country'* та *'one's' + 'country'*, в українській мові зафіксовано семи *'батьківщина' і 'народ'*, а в польській – *'ojczyzna' і 'naród'*. Необхідність наявності двох окремих сем на позначення об'єктів патріотизму полягає в розрізненні понять. В українській і польській мовних картинах світу *держава, нація і народ* не можуть виступати синонімами.

В англійській мові поняття культурної спільноти людей постає сумірним поняттю політичної спільноти, що дає можливість використовувати комбінації сем на позначення держави. Натомість у свідомості українців і поляків культурна спільнота і політична спільнота не є сумірними, тому необхідне функціонування кількох сем у складі значення лексеми *патріотизм*. Е. Д. Сміт наголошує: «Термін “патріотизм” протягом століть позначав любов або до місця народження індивіда – району, регіону, краю, – або до його міста-держави, як у середньовічній Італії; згодом він став позначати вірність територіальній державі як такій. З іншого боку, в цьому останньому випадку держава та її політична спільнота можуть стати сумірними культурній спільноті нації, тож на практиці важко розрізнити вірність нації і вірність державі, бо багато членів, переважно серед домінуючого етносу, мало зважають на аналітичну відмінність між державою та її політичною спільнотою і нацією та її етнокультурною спільнотою» [6, с. 190].

До слов'янських мов слово *патріотизм* прийшло з німецької. У період формування значення цієї лексеми перед німцями стояла потреба чіткого розрізнення політичної спільноти людей і культурної спільноти через значну роздрібленість земель і розпорошеність між такими міні-державами німецької нації, що прагнула ідентифікувати себе як єдине ціле попри розділення кордонами. Як зазначає Г. Касьянов: «Старе поняття “нація”, успадковане від часів існування “Священної Римської Імперії Німецької Нації”, підкреслювало єдність німців не за політичною ознакою (як єдність суверенного народу та його держави), а за такими характеристиками, як спільність мови, культури, традицій. Для німців, розпорошених між сотнями, а після наполеонівських воєн – між кількома десятками німецьких держав, “вільних міст”, князівств тощо, слова “нація” і “народ” (*Volk*) були синонімами саме в цьому розумінні. Проте терміни “нація” (*Nation*) і “держава” (*Staat*) у німецькій мові, на відміну від англійської і французької, не були тотожними» [3, с. 37].

Аналогічні процеси відбувалися в українців, поляків, чехів та інших слов'ян, які в другій половині XIX ст. ввійшли у фазу так званого

національного відродження і яким доводилося робити наголос на культурних і мовних компонентах цього відродження за браком міцних політичних та економічних еліт, власної державності чи територіальної єдності. Саме тому в українській і польській мовних картинах світу сформувалося поняття *нації*, що може бути синонімом *народу* як культурної спільноти, але не є тотожним державі як політичній спільноті громадян. Цей факт пояснює потребу наявності окремих сем 'батьківщина' і 'народ' та 'ojczyzna' і 'narod' у тлумаченнях лексеми *patriotизм* в українській і *patriotyzm* у польській мовах.

Отже, виникнення й розвиток нових компонентів значення лексеми *patriotизм* тісно пов'язані з історичним розвитком людства і процесами націотворення, що визначають специфіку загальної, й мовної зокрема, картини світу відповідних народів. Залежно від того, який чинник, культурний чи політичний, виступає на перше місце у сприйнятті певною спільнотою людей себе як одного цілого, поняття *народ* і *нація* можуть ставати тотожними *державі* або їй протиставлятися, що проявлятиметься через наявність чи відсутність семи 'народ' у складі словникової дефініції лексеми *patriotизм*.

Список літератури

1. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на развитие человечества / В. фон Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт ; пер. Г. В. Рамишвили. – М. : Прогресс, 1984. – С. 37–300.
2. Етимологічний словник української мови : в 7 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – Т. 4 / уклад. Р. Болдирев та ін. ; ред. тому: В. Коломієць, В. Склярєнко. – К. : Наук. думка, 2003. – 656 с.
3. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму : монографія / Георгій Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.
4. Пламенац Дж. Два типи націоналізму / Джон Пламенац // Націоналізм : теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера : антологія / упоряд.: Олег Проценко, Василь Лісовий ; Наук. т-во ім. В'ячеслава Липинського. – К. : Простір : Смолоскип, 2010. – С. 483–494.
5. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; [редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.]. – Т. 6 / ред. А. В. Лагутіна, К. В. Ленець. – К. : Наук. думка, 1975. – 832 с.
6. Сміт Е. Д. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка / Ентоні Д. Сміт. – К. : Темпора, 2009. – 312 с.
7. Merriam-Webster's collegiate dictionary. – 11th ed. – Springfield, Mass. : Merriam-Webster, Inc., 2005. – 1623 p. : ill. ; 25 cm.
8. Nowy słownik języka polskiego / red. E. Sobol. – Warszawa : Wyd. Naukowe PWN, 2003. – 1311 s.
9. The Concise Oxford Dictionary of English Etymology / ed. by T. F. Hoard. – New York, Oxford : Oxford University Press, 1996. – 552 p.

К. Близнюк

THE ORIGIN AND FORMATION OF THE CONCEPT OF PATRIOTISM IN THE UKRAINIAN, ENGLISH AND POLISH LANGUAGES

The article observes the influence of historical and cultural factors on lexical semantics of the words 'nampіotизм' in Ukrainian, 'patriotизм' in English and 'patriotyzm' in the Polish language as the central concepts of lexical-semantic fields. It argues that the extralinguistic events and processes are significant for the semantics of the socio-political lexicon. The analysis of the etymological dictionaries shows that the basic meaning of the studied concepts was formed in the 17th century in French, where the word 'patriot' was used to describe someone who feels love and devotion to his or her country and nation. The word 'patriotизм' appeared at the end of the 18th century and was associated with the ideals of the French Revolution, which were the equality of citizens, the commitment to law, the active public position, and patriotism. The equality was provided for all members of the society regardless of their nationality. Bretons, Provençals, Alsations, and others were showing their love and devotion to their country, having the genetic links and sharing the same history, traditions, and languages. At that time, the political nation was formed in France, and its boundaries coincided with the boundaries of the state; therefore, the feeling of patriotism for their nation was identical to the feeling of patriotism for their country. The English language inherited the word 'patriotизм' from French, so its dictionary definitions contain only one object of this feeling denoted by combinations of semes 'their' + 'country' and 'one's' + 'country'. On the contrary, Ukrainian and Polish definitions contain both objects (a country and a nation) denoted by semes 'батьківщина' and 'народ' in Ukrainian and 'ojczyzna' and 'narod' in Polish. Ukrainians, as well as Poles, lived in the territories belonging to different countries. In consequence, it was very important for them to identify the members of their nations on the basis of a common origin, culture, traditions, and languages, and, unlike the English people, to feel patriotism not only for the country they live in but also for the nation they belong to.

Keywords: lexeme, seme, definition, etymology, linguistic picture of the world.

Матеріал надійшов 16.11.2015